

Ali univerza lahko nudi začasno zatočišče teoretski produkciji?

POVZETEK: Prispevek postavlja vprašanje, v okviru katere institucije lahko danes najde zatočišče teoretska produkcija. Potem ko pisec pregleda tradicionalne in novejšje "alternativne" institucije vednosti in raziskovanja, ugotovi, da nobena ni kaj dosti naklonjena teoretskemu delu. Vse so pod udarom vladajoče ideologije, ta se uveljavlja z "uporabnostno" usmerjenostjo, ki rabi ohranjanju in obnavljanju obstoječih odnosov gospodstva in izkoriščanja. Pogosto so te ustanove zgolj prvina v reprodukciji države kot amalgama klientelističnih omrežij. Po piščevi oceni bi kvečjemu univerza nemara lahko ponudila teoriji vsaj začasno zatočišče. Prispevek analizira univerzo kot institucijo vednosti; na kratko oriše strukturo diskurza vednosti in v kratkem zgodovinskem pregledu določi prvine, zaradi katerih je univerza dokazala tolikšno preživetveno sposobnost. Sedanjo krizo univerze pisec povezuje s splošno krizo vednosti, to pa postavlja v kontekst krize kapitalističnega svetovnega sistema. Poslej so teoretsko produktivne le tiste prakse, ki ohranjajo polje dialoga, sposobnost za dialogiziranje in imajo svoje kanonične korpuse. Za zgled takih praks pisec navaja marxizem in freudizem. V sklepu pisec navaja pogoje, z izpolnitvijo katerih bi univerza lahko postala teoriji prijazno okolje.

KLJUČNE BESEDE: univerza, teoretska produkcija, uporabnost znanosti, kriza vednosti, ideologija

Izraz "začasno zatočišče" sem si sposodil iz novejšega pravnega besedišča. Z ustanovo začasnega zatočišča poskušajo poskrbeti za ljudi, ki so jih v množicah pregnali iz njihovih dežel. Položaj teh oseb je "začasen", njihove pravice so omejene, ne morejo se svobodno gibati, ne morejo redno delati, zagotovljeno jim je le obvezno šolanje... Status je formalno sicer le "začasen", a to njegovim "uživalcem in uživalcem" še ne zagotavlja, da bi v tem stanju tudi zares le začasno bivali. Marsikatera pregnanka in marsikateri pregnanec celotno življenje preživita v peklu zbirnih centrov in begunskih taborišč, nacionalnih vojska in internacionalnih oboroženih sil, humanitarne pomoči, nevladnih organizacij, podtalnega rovarjenja in domoljubnega izsiljevanja... Podobno je s teorijo: nima več svojega prostora, nima se kam zateči - ali pa bi jo vsaj "začasno", četudi bi to trajalo desetletja in stoletja, lahko vzela pod okrilje univerza?

Teorija je bila od nekdaj odvisna od aparatov za prenos "znanja", se pravi, od institucij in praks, kjer se zagotavljanje pogojev za teoretsko produkcijo nerazločljivo prepleta z reprodukcijo odnosov moči in celo z razvijanjem tehnik gospodstva. Moderno praktičiranje teorije si je resda vzpostavilo svoje lastne institucionalne opore, neodvisne od

sočasnih ustanov "vednosti ali znanja": začelo se je v renesančnih akademijah, v kraljevih kolegijih - v ustanovah, ki so bile *alternativa* tedanjim šolskim in vednostnim aparatom. A do nas so teoretske prakse prišle že trdno institucionalizirane v državnih in paradržavnih visokošolskih ustanovah in v drugih vednostnih aparatih (zlasti v ustanovah, ki se ukvarjajo s tako imenovanim "raziskovanjem"¹ – razni raziskovalni centri, inštituti ipd.).

1. Nekaj površinskih značilnosti sedanjega položaja

Zdi pa se, da je prav ta čas teoretska praksa še zlasti odvisna od šolskega aparata in vsaj nekoliko tudi od njegovih "raziskovalnih" izpeljav, saj je za sedanji položaj značilno dvoje:

1. teorije ni mogoče ali skorajda ni več mogoče proizvajati zunaj visokega šolstva in "raziskovalnih" ustanov;
2. teoretska proizvodnja ni glavni institucionalni cilj ustanov, v katerih je mogoče proizvajati teorijo.

Ta položaj ni pravzaprav nič tako zelo posebnega, saj je značilen za številna področja poznega kapitalizma. Tukajšnja posebnost je le, da je bil prehod v to situacijo zelo hiter in da je sprememba glede na prejšnji položaj drastična. Še do nedavnega je bilo namreč mogoče teorijo proizvajati tudi zunaj institucij, ki naj bi bile sicer izrecno namenjene (tudi) teoriji. Položaj delovne sile v nekdanj "para-teoretskih institucijah"² se je v zadnjem času tako hudo poslabšal, da iz teh okolij le še izjemoma kdaj pride kakšen teoretski donesek.

Na drugi strani je vse bolj očitno, da se institucije, ki naj bi skrbele "tudi" za teoretsko produkcijo, zmorejo - in nemara celo želijo - reproducirati brez teorije. Resda se je glede na financerje tudi v preteklosti teorija pogosto proizvajala na način "gverile". A tedaj so "teoretske" institucije tem prizadevanjem nudile ustrezno oporišče. Zdaj, se zdi, teorija pravzaprav ni več niti "gverilec", temveč v njej vse bolj gledajo nekakšnega nezaželenega vsiljivca že tudi na področju, kjer se edino sploh še lahko proizvaja in ki naj bi ji bilo vsaj deklarativno namenjeno.

Hkrati lahko opazamo, da teoretska javnost počasi gine. To je seveda v zvezi s "splošnim ozračjem", se pravi, s sedanjo ideološko hegemonijo in njenimi učinki. Na drugi strani pa "splošno ozračje" tudi v preteklosti ni bilo kaj prida, pa je teoretska debata vseeno potekala. Zdaj, se zdi, javni prostor, ki je bil svoj čas tudi prostor teoretskih razprav, vse bolj zavzemajo spopadi za moč in denar v okviru hierarhij prestiža in moči. K temu nemara poleg neprijazne ideološke situacije in seveda poleg sedanjih družbeno-ekonomskih odnosov veliko pomagajo tudi prakse in ureditve na ustanovah, kjer teorija še nekako prebiva.

Prakse in ureditve na teh ustanovah ta čas delujejo pod hegemonijo "uporabnostne naravnosti". Ta naravnost že dolgo ni značilna le za "aplikativna" početja, temveč je izrecno obvezna tudi za "temeljno" delo; ta naravnost pravzaprav prevladuje že od nekdanj, saj je "uporabnost", če smo natančni, le funkcionalnost v procesih reprodukcije obstoječih odnosov. "Uporabnost" zahteva tisti, ki je zainteresiran za reprodukcijo istega,

se pravi, tisti, ki ima od nje korist, torej ta, ki "je na oblasti" - ta pa nadzoruje tudi denarne vire. Z "uporabnostnimi" zahtevami tako na eni strani poskušajo vpreči teoretsko in vednostno delo v reprodukcijo obstoječih odnosov, zlasti seveda odnosov moči in izkoriščanja; na drugi strani pa poskušajo onemogočiti, izobčiti ali vsaj omrtviti preobrazbene ali celo prevratne potenciale in učinke teoretskih in vednostnih praks. Kadar "uporabnosti" ne določajo neposredno nosilci oblasti (v sedanjih časih vsaj formalno: vladni ministri) ali njihovi uslužbenci, jo določajo in s prestižem "strokovnosti" podpirajo nosilci moči v institucijah vednosti (razni "strokovnjaki" v državnih in paradržavnih odločevalnih in svetovalnih telesih).

V sedanjih časih se sicer pogosto fingira, da naj bi "uporabnost" in domnevne "potrebe" določal ali nemara kar izražal "trg". Uporaba kategorije "trga" je v teoretskih zadevah nasploh hudo metaforična. Na področju družboslovne in humanistične proizvodnje pa je "trg" v glavnem ideološka metafora. "Kupci" humanističnih in družboslovnih uslug so država, velika podjetja, mednarodne organizacije. Za humanistiko in družboslovje je daleč najpomembnejši povpraševalec država – neposredno kot vlada in državna uprava ali kot strankarski *establishment* ali pa posredno prek svojih aparatov. Pri državnih naročilih gre ali neposredno za reprodukcijo obstoječih razmerij ali pa za tehnično-izvedbeno pomoč pri spremembah, o katerih so odločili strankarsko-politični aparati države. Pri komercialnih naročnikih in raznih mednarodnih "sponzorjih" je interes v izkoriščanju obstoječe ideološke konjunktore ali pa v posredni ali neposredni reprodukciji ekonomske vladavine in ideoloških hegemonij. Če nekoliko karikiramo, te naročnike zanima, katera reklamna ali politična gesla lahko učinkujejo na to ali ono skupino; ali pa si želijo podatkov, ki bodo potrdili trenutne politične mode – se pravi, potrdili upravičenost političnih kampanj, ki jih lansirajo mednarodna središča moči; ali hočejo priti do podatkov, ki bodo omogočili uspešno izvedbo reklamnih ali političnih kampanj, katerih cilje so že vnaprej določili naročniki ali pa središča moči, od katerih so naročniki denarno, idejno ali kako drugače odvisni; ipd. – Pri vseh teh naročnikih je treba upoštevati, da neki delež naročil, ki ga bržkone ni mogoče natančno določiti, rabi za vzpostavljanje in ohranjanje klientelističnih omrežij in ne neposredno dejanskim namenom ali tistim namenom, ki so deklarativna pretveza za naročila.

Vseeno pa je pritisk "uporabnostne zahteve" trivialna vsakdanjost: pripada vsem konstelacijam, naj bodo bolj ali manj "tržne", in ni drugo kakor pritisk zahtev vladajoče ali prevladujoče "racionalnosti". A vse doslej uporabnostna zahteva, kar zadeva teorijo, ni imela likvidatorskih učinkov in še manj je imela uničevalske namene. Razmerja so se zadnje čase zaostрила, in bržkone bi bilo jalovo razmišljati, ali je k temu več pripomogla odločnost zunanjih nosilcev moči, napadalnost notranjih uporabnostnih privržencev ali cagavost tistih, ki naj bi se zavzemali za teoretsko produkcijo. Bolj smiselno bi bilo domnevati, da je prišlo do strukturne spremembe - do spremembe, h kateri so bržkone marsikaj prispevala tudi notranja dogajanja v institucijah "znanja" in za katero potemtakem ne gre kriviti le najrazličnejših zunanjih procesov.

Z drugimi besedami: v neoliberalni fazi kapitalizma je vsekakor prišlo do strukturnih sprememb, ki lahko pripeljejo do prave civilizacijske mutacije. Onemogočanje teoretskega dela je le drobec v teh spremembah. Ker pa tukaj govorimo o institucijah,

ki naj bi zavarovale teorijo in ki jo nemara lahko tudi edine ohranijo, nas mora zlasti zanimati vrsta vprašanj, ki zadevajo te institucije same. Med ta vprašanja spadajo zlasti tale: kako da se te institucije niso znale produktivno odzvati na spremembe v družbeno-zgodovinskem kontekstu? Zakaj so te spremembe komajda opazile, zakaj so jih le v majhni meri in še to dokaj neustrežno registrirale? Zakaj je, nasprotno, prišlo do močne penetracije za teorijo razdiralnih procesov v te institucije? Zakaj ni prišlo do omembe vrednega odpora?

Ta vprašanja tukaj samo postavljam. Bolj esejistično kakor teoretsko bom predstavil nekaj uvodnih opomb, ki bi lahko pomagale k odgovorom. Seveda k pravim odgovorom: k odgovorom, na katerih bo mogoče utemeljiti odpor proti sedanjim pritiskom na teoretsko produkcijo in zlasti prizadevanja za spremembo sedanjih protiteoretskih procesov.

Na podlagi številnih izkušenj, ki pač pridejo s poklicno biografijo in jih tu ne bom podrobno navajal, sodim, da o prihodnosti akademskih ustanov in o prihodnjih možnostih za teoretsko produkcijo ta čas odločajo neznane osebe na ministrstvih, da odločajo na skrivaj, brez utemeljitev in seveda brez dialoga - zlasti pa na podlagi "meril", ki sicer niso javna, a za katera lahko posredno precej zanesljivo sodimo, da so arbitrarna s stališča teorije in celo le s stališča vednosti. A četudi so te prakse postale že nekakšna kafkavska folklor, se ne akademske ne raziskovalne ustanove doslej niso odzvale nanje. Videti je, da institucije "znanja" v takih in podobnih primerih delujejo bolj kot agregat posameznic, posameznikov in skupin, ki raje čakajo na "svoj" trenutek, kakor da bi se zavzeli vsaj za cehovske interese, ki so sicer ozki, a za prvine v tem agregatu očitno še zmerom preširoki. Ali naj torej rečemo, da je akademski aparat vsaj v nekaterih razsežnostih le še prvina v reprodukciji države kot amalgama klientelističnih omrežij?³

V položaju, ko institucije, v katerih skorajda edinole še lahko poteka teoretska produkcija, ne kažejo zavzetosti, da bi to produkcijo vsaj branile, če je že ne podpirajo, bi bilo pričakovati, da bodo tisti, ki teorijo delajo, pritisnili na te ustanove ali se kako drugače organizirali. Tega pa vsaj doslej ni bilo opaziti.

Bilanca je potemtakem vseskozi negativna. Pred kakšnimi desetimi leti, ko položaj sicer še ni bil tako dramatičen, je bilo videti, da bi bilo rešitev mogoče iskati v ustanovitvi alternativnih vednostnih in "raziskovalnih" ustanov zunaj univerze in zunaj (para)državnih "raziskovalnih" inštitutov. Po takratnem projektu naj bi te alternativne ustanove svoje izobraževalno in "raziskovalno" početje izrecno postavile v službo teoretskega dela. Epistemično najradikalnejši poskus v tej smeri se po mojem mnenju ni posrečil; kolikor lahko presodim, so glavni razlogi za neuspeh po svoje simptomatični za problematiko, ki jo obravnavamo: na ustanovi, ki naj bi bila radikalna alternativa "visokošolskemu *establishmentu*", se je spontano obnovila struktura vednostnih naprav, katerim naj bi ta ustanova bila "alternativa"; zaradi majhnosti ustanove in še iz nekaterih nemara bolj naključnih razlogov so bili učinki te spontane reprodukcije univerzitetnih struktur drastični in veliko hujši kakor pri "izvirniku"; nadalje pa je ustanova postala žrtev kombiniranih procesov "privatizacije" (zasebnega prisvajanja rezultatov kolektivnega dela) in "penetracije" klientelističnih omrežij, ki črpajo denar iz državnega proračuna (in za katere je ustanova te vrste privlačna tudi zaradi prestižnih koristi).

Pri drugih manj radikalnih alternativnih poskusih, ki so v glavnem izšli iz nekdanjih alternativnih političnih pobud, pa je videti, da je prestop na "raziskovalno" področje bolj preživetvena strategija za institucijo kakor nadaljevanje alternativnih zavzemaj z drugimi sredstvi v drugačnih okoliščinah. Dejstvo, da so lahko marginalne institucije tako rekoč samodejno našle v nekakšnem "uporabnostnem" in heteronomnem "raziskovanju" samoniklo preživetveno strategijo, je vsekakor paradokсно dopolnilno ravnanju "središčnih" institucij, ki bi lahko ohranjale teoretsko delo, pa v njem ne vidijo več svojega institucionalnega interesa.

Marginalne ustanove so se znašle v dvojnem alibiju: "raziskovalno" početje je alibi za politično paraliziranost; politična usmerjenost "raziskovanja" pa je alibi za epistemično nekritičnost. Pri "središčnih" ustanovah je pravzaprav podobno: njihova "akademskost" in "avtonomnost" jih izključujeta iz političnega življenja, t.j., jih zavezuje k nevmešavanju v monopol političnega razreda; politična paraliziranost pa jih napeljuje, da se morajo na razne načine podrežati diktatu politične kaste glede epistemičnih izbir in teoretskih razvojev. "Avtonomnost" znanstvenega dela v obeh primerih pomeni zgolj to, da se morajo njegovi izvrševalci tiho in nemočno podrežati političnim odločitvam z epistemološkimi posledicami, odločitvam, ki jih sprejema politična kasta iz povsem heteronomnih pobud in razlogov. Hkrati heteronomno usmerjeno in nadzorovano "raziskovanje" politično paralizira svoje izvrševalce in v širših razsežnostih pomaga k neoliberalnemu uničevanju javne sfere in političnega prostora.

V teh okoliščinah se v marsičem zdi, da ostaja javna (državna) univerza "edino upanje", četudi zelo problematično upanje. Na prvi pogled bi se namreč zdelo, da se lahko univerza vsaj do neke mere osamosvoji od zahtev, pričakovanj in pogojev financerja (države). Zdi pa se tudi, da zmore vsaj blažiti ekscese hierarhičnih zlorab - če že ne zaradi kakšnega inherentnega razloga, pa vsaj zaradi tradicije, specifične institucionalne "kulture", bržkone tudi že zgolj zaradi velikosti. Na univerzi se je, denimo, mogoče zanesti vsaj na to, da bodo zakoni in predpisi spoštovani, to pa je v sedanjih razmerah že veliko.⁴

2. Ustanova vednosti

Tu se ne bomo spuščali v sicer osrednje vprašanje o odnosu med diskurzom in institucijo, pač pa bomo univerzo, ki jo razumemo kot "institucijo vednosti", metonimično ponazorili z opisom diskurza vednosti. Diskurz vednosti je posebna vrsta ideološkega diskurza. Kot vsi ideološki diskurzi potrebuje "žarišče", od koder pridobiva svojo "enotnost", svojo ideološko konsistentnost; potrebuje "točko utemeljitve". Posebnost diskurza vednosti je, da je ta utemeljitvena točka v njem samem - zato je vednostni diskurz sposoben refleksije in celo "samo-utemeljitve". Vendar pa je ta "točka" izpeljana od nekod drugod - iz specifične zunanosti (zgodovinsko) konkretnega diskurza vednosti. Tako je vednostni diskurz sicer sposoben, da se "reflektira", sposoben je, da sebe samega "utemelji" - a njegov temelj je heteronomen, refleksija pa posredovana z njegovo specifično zunanostjo.

Univerza je nastala v položaju, ko je to specifično zunanost zagotavljal univerzalizem razodete religije. Zahodna krščanska civilizacija je bila zadosti prostorna in zadosti "zračna" (anahronistično bi rekli: "pluralistična"), da so v njej univerzitetne ustanove lahko nastajale z različnih institucionalnih izhodišč. Mejna primera sta bolonjska univerza, ki je nastala iz študentske *universitas*, korporacije, in pariška univerza, ki je nastala s papeško bulo. Zgodovina univerz je pravzaprav zgodovina nenehnih kriz - a zanjo je značilnih nekaj precej stalnih potez: univerza je skozi zgodovino dokazala veliko sposobnost prilagajanja novim okoliščinam; uspešno je prevzemala nove funkcije, ki so ustrezale zahtevam časa, in opuščala tiste funkcije, ki so postale anahronistične; spretno je prevzemala novosti, ki so jih prinašale "alternativne" ustanove, alternative pa je bodisi integrirala ali pa jih je z neposrednim pritiskom ali s posredno marginalizacijo spreminjala v "nepopolne" ali drugače manjvredne različice sebe same. Zato se je bati, da je sedanji "izgon teorije" le učinek najnovejše prilagoditve univerze na sedanje zgodovinsko okolje.

Diskurz vednosti je v svoji, če lahko tako rečemo, "vsakdanji" praksi reprodukcija procedur kanoničnega teksta. Kanonični tekst je nekakšna "membrana" med vednostjo in njeno specifično zunanostjo: vednostnemu diskurzu omogoča, da se lahko "(samo-)utemelji", ne da bi mu bilo treba eksplicitno problematizirati svoje specifične zunanosti. V času nastanka univerze je ta "membrana" presojna: kanonizacija tekstov je stvar druge institucije, univerza tako deluje v zavetju cerkve.

Po vednostni ideologiji naj bi prakticiranje vednostnega diskurza, to je, "reprodukcija procedur kanoničnega teksta", proizvajalo "vednostni spoznavni učinek" – ki je hkrati kognitiven ali intelektualen učinek in učinek v realnosti, to je, "praktičen" učinek. Vednostni diskurz je potemtakem vselej "tehnicističen" diskurz.⁵

"Izvirna" srednjeveška univerza je razvila svojo posebno "tehnologijo" za reprodukcijo kanoničnih tekstov: to je bil učen dialog, *disputatio*, s pravili za izbor problematike, za njeno obravnavo, za argumentacijo in dokazovanje stališč itn. Obstajal je tudi razmeroma trden horizont "kanoničnih" besedil: k pravim cerkvenim kanoničnim besedilom so prištevali še tekste "poganske modrosti", ki jih je podpirala avtoriteta spiska šolskih avtorjev.

Tehnologija reprodukcije ali "branja", interpretacije kanoničnih tekstov je dokončno padla z Descartesovo metodo. Že s humanizmom in filologijo pa je postala problematična tudi podlaga za nabor kanoničnih besedil. Na eni strani se vse bolj uveljavlja "pluralizem" tekstnega korpusa, na drugi strani "relativizem" v odnosu do besedil. Vse bolj se uveljavlja stališče, da ima vsak tekst "svojo resnico" in da potemtakem zahteva tudi svojo posebno interpretativno ali bralno proceduro. Filologija prinese s seboj paradoks modernega odnosa do teksta: bolj ko se filologija razvija, bolj se pogloblja razlika med besedilno rekonstrukcijo in tekstno interpretacijo – razlika med, kakor bi rekli danes, jezikovno problematiko in problematiko diskurza, med rekonstrukcijo sistema in konstrukcijo interpretacije. Moderni človek ima na voljo vse močnejša in vse natančnejša orodja, s katerimi se loteva jezika in besedila – a razumevanje, interpretacija mu postajata vse težja. Trdneje ko drži besedilo, bolj se mu tekst izmika.

Ko vednost zgubi zunanje merilo za kanoničnost besedil, ji postane njena specifična zunanost nepresojna in nedostopna, merilo za kanonizacijo pa problematično. Počasi, a zanesljivo se utrjuje sodobni položaj, za katerega je značilen začarani krog: kanonična besedila so tista besedila, ki jih akademska skupnost priznava za kanonična; a akademska skupnost je že od srednjega veka naprej skupnost tistih, ki agonalno berejo iste kanonične tekste. Tako akademska skupnost konstituira kanon, kanon pa akademsko skupnost.

Vzpostavi se začarani krog institucije: ta krog pa je "viciozen" samo za kritično analizo; v življenju institucije je "produktiven" ali, natančneje, reproduktiven. Prav taki začarani krogi institucijam omogočajo, da se reproducirajo bolj ali manj na isti ravni in v istem ravnotežju. Poslej kanon v vednostni instituciji določa moč – kanon pa daje moč institucionalnim hierarhijam. Ta reproduktivni krog seveda nima nikakršne zveze s produkcijo teorije in z reprodukcijo pogojev za teoretsko produkcijo.

A v razviti moderni se univerza še lahko opre na svojo specifično zunanost: na nacionalno državo ("francoski" tip) ali na nacionalno kulturo ("nemški" tip). Ta zunanost zagotavlja pluralizem, daje merilo za kanoničnost in v institucionalno oporo nudi administrativni univerzalizem monarhičnega tipa. Francoski etatistični tip paradigmatično ponazarja Napoleon s svojimi šolskimi reformami, nemški kulturalistični tip pa Humboldt s svojo rekonstrukcijo univerze.

3. Konec klasične vednosti?

V času razvitega industrijskega in postindustrijskega "tehniciзма", t.j., v času sedanjega poznega kapitalizma, pa univerza zgubi svojo zunanjo oporo. Splošni razlog je pač v tem, da specifična moderna zunanost univerze (država, nacija) niti ideološko nima več v sebi sami "točke samoutemeljitve". To zgubo vsakdanja pamet povezuje z ideološko modnim pojmom "globalizacije". A celo če razmišljamo v tem trivialnem okviru, lahko pridemo do zanimivih opažanj. "Globalizacijska" pamet nam zagotavlja, da v sedanjem času "država ni več suverena".⁶ Če ni več suverena "država", to pomeni, da ni suverena "nacija" – to pa v bolj tradicionalnem besedišču pomeni, da ni suvereno *ljudstvo*. Suverenost ljudstva je seveda temelj moderne politične konstrukcije. Če torej ta čas prevladujoča ideologija meni, da ljudstvo ni več suvereno – to pač pomeni, da se v njej na specifičen ideološki način uveljavlja spoznanje, da zahtev moderne revolucije (za zgled navadno velja francoska revolucija) ni mogoče uveljaviti v okviru kapitalističnega svetovnega sistema. A to, da padajo ideološke maske, po svoje opozarja na (nemara dokončno) krizo kapitalističnega svetovnega sistema.

"Specifična zunanost" univerze, nekdanja njena ideološka in institucionalna opora, se v sodobnosti začne prakticirati in misliti kot polje *tehničnih procesov*, ki rešujejo tehnične probleme. "Enotnost" polja, na katerega se aplicirajo "tehnične operacije", je samoumevna, je pravzaprav irelevantna in je vsekakor v alibiju.⁷

Ena izmed posledic tega razvoja je preobrazba "nacije" v tisto, čemur bi lahko rekli "*identitetna skupnost*".⁸ Za tukajšnje razpravljanje je pomembno, da je identitetna skupnost heteronomna. Ta heteronomnost se neposredno kaže v raznih oblikah "vertikalne" odvisnosti (n.pr. odvisnosti od svetovnih hegemonih sil: ZDA, EU, NATO)

in v tistem, čemur bi evfemistično lahko rekli “horizontalna ekskluzivnost”, t.j., konfliktnost ali avtističnost glede na druge identitetne skupnosti iste ali podobne velikosti (ali “teže”).

Identitetna skupnost lahko deluje kot specifična zunanost za ustanove in diskurze vednosti, samo če vednost degenerira v čisto *tehniko* “reševanja problemov”, ki so postavljeni od zunaj. “Zunaj” v tem primeru ni le “zunaj” polja vednosti, temveč tudi zunaj identitetne skupnosti.

4. Posledice krize vednosti za teorijo

Prva in najočitnejša posledica teh razvojev za teorijo je, da je teorija v ustanovah vednosti vse bolj odrezana od svoje tradicije. Pri tem je seveda jasno, da je teoretska tradicija že poprej v vednostnih ustanovah zelo problematično delovala: v njih je bila navzoča na način “šolske učenosti”, v učbenikih in povzetkih, vsekakor ne s svojimi produkcijskimi procesi – kot institucionalna “*doksa*”, ne kot teoretski proces. A zdaj je pod udarom celo ta omejena navzočnost teoretske tradicije v ustanovah vednosti.

Zguba tradicije je za humanistiko in družboslovje še zlasti nevarna. “Razvoj” resda poteka na način menjavanja teoretskih paradigem ali – nemara bolje – teoretskih problemskih polj, “problematik”, a pri tem je bistvenega pomena dvoje: 1. v vsakem trenutku obstaja več problemskih polj, ki so relativno ireduktibilna drugo na drugo; 2. s spremembo “paradigme” ali problemskega polja prejšnje problematike ne zastarijo; v načelu jih je vselej mogoče ponovno priklicati, vključiti v aktualne problematike ali jih kako drugače povezati s trenutno aktualnimi koncepti.⁹ Zguba “tradicije” zato tako rekoč “od znotraj” prizadene teoretski proces v humanistiki in družboslovju.

Zaradi te zgube postane teoretski dialog “plitev”: poteka samo še med hkrati uveljavljenimi problematikami, morebiti še z nekaterimi neposredno predhodnimi problematikami. A v teh okoliščinah dialog ni le plitev, temveč postaja tudi vse manj možen, tako da se vse bolj spreminja v nekakšen “psevdo-dialog”. Razlog za to je teoretski.

Merilo za “kanoničnost” ima zdaj vsaka teorija oziroma vsaka teoretska problematika le v sebi sami. To se pravi, vsaka posamična teoretska produkcija s svojimi posebnimi postopki “določi” ali “izbere” korpus tekstov, ki so zanjo pomembni – bodisi kot njena specifična teoretska “tradicija” bodisi kot njena specifična “teoretska zunanost” (teksti in teorije, ki jih “zavrača”, ki jih kritizira in s to kritiko izdeluje sebe samo). Ker je poslej teoretska “tradicija” tako rekoč “interna, notranja zadeva” vsake teoretske problematike posebej – dialog med teorijami v pravem pomenu ni mogoč, saj ni skupnega obzorja, v katerem bi lahko potekal. V tem položaju lahko prihaja celo do drastičnih nesporazumov: sklicevanje na iste “tradicijske” tekste ima v različnih teoretskih problematikah različen pomen in različne učinke.¹⁰ Ker teorije ali, bolje, teoretske problematike druga z drugo ne morejo dialogizirati, lahko druga drugo samo še spodbijajo. A tudi to “spodbijanje” je pravzaprav lažno: saj ni skupnega polja, v katerem bi bilo mogoče “razumeti” njegove učinke ali izmeriti njegove rezultate. Kakor vse kaže, živimo v času *teoretskega avtizma*.

5. Pomen marxizma in freudizma za teoretsko produkcijo danes

Splošni rezultat tega položaja pa je, da so poslej teoretsko produktivne le tiste teoretske prakse, ki vsaj zase ohranijo *polje* dialoga in ki ohranijo *sposobnost* za dialogiziranje ("pravila" dialoga, postopke za interpretacijo rezultatov dialogičnih izmenjav ipd.). To pa tudi pomeni, da ostanejo produktivne tiste teoretske prakse, ki *imajo svoje kanonične korpuse*.

Seveda ob tem takoj pomislimo na skupini problematik, ki izpolnjujeta te pogoje: na marxizem in freudizem. Še pred kakšnimi petnajstimi leti sta pri nas teoretski prostor določali prav marxistična in freudistična tradicija. Dve tradiciji, dva horizonta – kar je bilo že zadosti za "pluralnost" horizontov, kakršna določa značilno *moderno* zgodovinsko situacijo. Za nazaj lahko takratni razcvet teoretske produkcije pripišemo prav tej konstelaciji, ki sta jo nosila marxizem in v nekoliko manjši, a vseeno v pomembni meri freudizem. Zdaj, ko so marxizem vsaj institucionalno marginalizirali, tudi freudizem slabo funkcionira. Eden izmed sklepov pričujoče razprave bio potemtakem bil, da je nujno obnoviti polje marxistične teorije, da bi začela delovati tudi freudistična tradicija – s tem pa bi se ponovno vzpostavilo tudi polje teoretske produkcije "nasploh".

Seveda pa v obeh teh tradicijah, v marxizmu in v freudizmu, o "kanoničnosti" ni mogoče govoriti naivno. V obeh tradicijah je namreč odnos do "ustanovitvenih besedil" ali do "klasičnih tekstov" že od vsega začetka problematičen in tudi problematiziran. Ti tradiciji že od vsega začetka reflektivno, kritično in samokritično prakticirata svoje odnose s teksti "klasikov". Ti odnosi so polni protislovij, pa tudi paradoksov in ironije.

V marxizmu, denimo, je zavračanje "dogmatizma" že prava folklorja; a na drugi strani ni nič manj utečen očitek "revizionizma". V freudizmu je ortodoksija mednarodne psihoanalitske zveze izključila najbolj produktivnega teoretika "vrnitve k Freudu" Jacquesa Lacana. Tudi v psihoanalizi je, tako kot v marxizmu, revizionizem tako rekoč zaščitni znak teoretske dekadence.

Obe tradiciji sta dobili ime po individualnih piscih. V tem bi lahko videli samodejno parodijo modernistične ideologije, ki onstranski monizem nadomesti s tostranskim pluralizmom. A hkrati je v tem tudi praktična parodija moderne avtorske ideologije: s tem da ti tradiciji fetišizem avtorja poženeta do skrajnih meja in čeznje, prav to fetišistično ideologijo in avtorkso institucijo izničita.

A glede na to, da oba pisca subvertirata tako ideologijo moderne nasploh kakor še posebej avtorsko ideologijo, bi v poimenovanju obeh tradicij lahko videli celo parodijo na kvadrat.

Prav v teh praksah skoz in skoz problematičnega in reflektivnega "obdelovanja" klasičnih tekstov, ki sta jo razvili obe najpomembnejši tradiciji 20. stoletja, lahko bržkone poiščemo navdih za strategije, ki bodo pomagale teoriji, da se prebije skoz sedanje neprijazne institucionalne in siceršnje zgodovinske okoliščine.

6. Morebitna strategija preživetja

A ob tem premisleku o strategijah teoretskega "kanona" v 20. stoletju lahko za nazaj ugotovimo, da sta problematičnost in refleksivnost že od vsega začetka glavni prvini v moderni strategiji "kanoničnosti". Klasični humanizem, ki je deloval zunaj univerze, je hkrati povzdignil v "kanon" klasično grško in rimsko antiko - in razvil procedure za kritično obravnavo tekstov, namreč filologijo. Danes bi se nemara lahko učili pri tej humanistični strategiji.

Če obstoječe vednostne ustanove nočejo ali ne morejo poskrbeti za teoretsko proizvodnjo, je pač mogoče postaviti svoje lastne institucionalne aparate, naj bodo še tako skromni ali po svoje "divji", mogoče pa je tudi "parazitirati" na že obstoječih aparatih, ki nemara niso neposredno povezani s teorijo, a so zanjo bolj odprti ali pa v njej vidijo koristno stvar ali vsaj zadevo, ki jo je treba podpreti iz načelnih razlogov.

Nadalje lahko danes povzamemo filološko prakso z vsemi orodji, ki so nam zdaj na voljo: s semiotiko, s teorijami diskurzov, s številnimi teorijami, ki se ukvarjajo s tekstom, interpretacijo, branjem, recepcijo... in seveda s teorijami ideologije, ideoloških aparatov in družbenih praks.

Naposled občutljivo vprašanje "kanoničnosti". Strategija, ki se mi zdi vredna prakticanja, je v tem, da vsak tekst, ki ga beremo, obravnavamo kot "kanoničen" tekst - v pristni humanistični tradiciji, ki je seveda tradicija kritičnega branja. Branja, ki je v tekstu pozorno na beline, popravke, interpolacije, popačitve, korekcije - a zdaj ne v naivni maniri lova na predelave, do katerih je prišlo v procesu prepisovanja, temveč v sodobnem sofisticiranem duhu detekcije učinkov, do katerih prihaja v procesu *zapisovanja*.

Ta prijem seveda ne zahteva le teoretske odgovornosti, temveč vključuje tudi teoretsko tveganje. Tveganje, ki izhaja iz tega, da si, medtem ko "delamo" teorijo, sproti ustvarjamo svojo lastno "tradicijo", da sproti druge tekste tako ali drugače pritegujemo v svoj tekst in jih s tem pravzaprav "kanoniziramo". Tveganju ne moremo uiti: a s tveganjem se nemara najučinkoviteje soočimo, če ves čas gojimo spoštovanje do tradicije, ki jo proizvajamo, s tem da beremo, interpretiramo, pišemo.

In univerza? Če naj bo univerza, je lahko zdaj samo "humanistična" v pravkar opisanem pomenu.¹¹

Opombe

1. "Raziskovanje" pišem v narekovajih, zato da bi besedi odvzel samoumevnost, ta vselej zanesljivi znak, da "samoumevni" izraz deluje ideološko in ne teoretsko. Za kritiko ideologije "raziskovanja", gl. Freitag, 1995.
2. Te institucije rabijo raznim praktičnim namenom; svoj čas pa so vseeno omogočale, da v njih zaposlene delavke in delavci proizvajajo tudi teorijo; v glavnem so te institucije ideološki aparati: šole, razni kulturni in medijski aparati ipd.
3. Razmeroma drastičen primer, ki napeljuje k pozitivnemu odgovoru, je ustanavljanje "humanistične fakultete" v Kopru: nekdanja direktorica tamkajšnjega raziskovalnega središča iz svoje ustanove dela univerzo z oblastnega položaja in bolj ali manj po logiki moči. Posledice

so katastrofalne tako za visokošolsko ustanovo kakor za njeno produkcijo. Na eni strani nekritično replicirajo vzorec obstoječe univerze, kar med drugim pomeni, da bo "primorska univerza" bržkone zadnja, ki jo bo mogoče ustanoviti v Sloveniji, saj sedanjega mastodontskega vzorca pač ne bo mogoče še dostikrat prekopirati. Prek osrednjih državnih oblastnih teles se potemtakem "regionalni" interes uveljavlja neposredno na škodo drugih "regionalnih" interesov. Uveljavlja pa se tudi birokratski interes proti vednostnemu in teoretskemu: visokošolska ustanova se ne utemeljuje na "raziskovalnem" delu ustanove, ki ji sicer rabi za podlago; na ustanovi, ki se razglašča za "humanistično", je humanistika pretežno navzoča na aplikativen politično-konjunkturalen, deloma celo nekoliko otročji način.

4. Nemara bi moral to mnenje izraziti previdneje: na univerzi se je mogoče zanesti vsaj na to, da bo ustanova upoštevala *sklicevanje* na zakon.
5. Koncept "vednosti" seveda povzemamo po Foucaultu, vendar s pomembno razliko: Foucault, se zdi, "vednost" zgodovinsko povezuje z moderno epoho in jo zgodovinsko umešča od klasicizma naprej. Za nas pa je univerza že od vsega začetka vednostna institucija: tudi srednjeveški diskurzi (svobodne umetnosti, medicina, pravo, teologija) so za nas vednostni diskurzi s praktičnimi učinki. – Zato je naš koncept "vednosti" vendarle bližje Althusserjevemu konceptu ideologije. Tokrat mora ostati impliciten. Upamo pa, da bi lahko ob ustrezni obdelavi zajel Foucaultov bolj difuzni pojem "*savoir*".
6. V nasprotju s prevladujočim mnenjem te doktrine niso izumili novejši "evro-atlantski" ideologi, temveč jo je izdelal Leonid Brežnjev – za ideološko pokritje posega varšavskega pakta proti Češkoslovaški leta 1968; ideologi pakta NATO samo plagiirajo doktrino sovjetskega voditelja o "omejeni suverenosti".
7. S tem je mogoče povezati tudi sodobni slog v "politiki": politične dejavnosti so postale tehnične aplikacije, katerih izvedba je v monopolu izvedenske kaste – političnega razreda; odnos med strokovnjaki za politiko in državljanjki, državljani, ki naj bi politične strokovnjake v njihovem počtetju "legitimirali", je reklamni odnos med ponudniki strokovnih uslug in njihovimi porabniki.
8. Tudi ta teza bo morala ostati brez utemeljitve. Pisec jo je sicer že nekajkrat ustno javno predstavil, v pisni obliki pa bo tudi kmalu na voljo.
9. Nekaj več o tem gl. v Močnik, 1999.
10. Primer: referenca na Kojèva pri Fukuyami ali pri Derridaju.
11. Kako majhne so možnosti za univerzo, pa naj ponazori tale anekdota. Rektor ljubljanske univerze prof. dr. Jože Mencinger se je, ko se je potegoval za drugi mandat, v ustni predstavitvi svojega programa pridružil ministrici za šolstvo v prizadevanjih, da bi na državnih univerzah tudi na dodiplomskem študiju vpeljali šolnine. Študenti in študentke so protestirali, senat Filozofske fakultete je podprl študentska stališča; in vendar je bil Mencinger na volitvah, ki so potekale med študentskimi demonstracijami, izvoljen za rektorja na vseh visokih šolah, tudi na Filozofski fakulteti.

Literatura

- Caillé, Alain (1998): *Splendeur et misère des sciences sociales*. Genève: Droz.
- Freitag, Michel (1995): *Le naufrage de l'université et autres essais d'épistémologie politique*. Paris: Nuit blanche, Québec – Découverte.
- Ingold, Tim (ur., 1996): *Key Debates in Anthropology*. London – New York: Routledge.
- Kump, Sonja (1994): *Akademski kultura*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

- Močnik, Rastko (1990): "Studia humanitatis danes", spremna beseda k: BARTHES, Roland, 1990: *Retorika Starih – Elementi semiologije*. Ljubljana: ŠKUC-FF.
- Močnik, Rastko (1994): "Stare iluzije, nove nostalgije". Predgovor k: KUMP, Sonja (1994).
- Močnik, Rastko (1996a): "Epistemološka opomba". V: Kermauner, Taras (ur., 1996): *Slovensko perspektivovstvo*, Ljubljana (= *Borec*, letnik XLVIII, št. 551-552, 1996).
- Močnik, Rastko (1996b): "Historical 'facts' and historical beliefs: an undecidable dilemma for historiography?". V: Lešnik, Avgust (ur., 1996): *Kriza socialnih idej – Britovškov zbornik*. Ljubljana: Oddelek za sociologijo FF.
- Močnik, Rastko (1999): *3 teorije. Ideologija, nacija, institucija*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Močnik, Rastko (2000): "Sistem družboslovja in njegovi učinki". *Časopis za kritiko znanosti*, letnik XXVIII, št. 200-201.
- Wallerstein, Immanuel (1999): *Utopistike – Dediščina sociologije*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Wallerstein, Immanuel, in drugi (2000): *Kako odpreti družbene vede*. Ljubljana: Založba /*cf.

Naslov avtorja:

Dr. Rastko Močnik
Filozofska fakulteta
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana
e-mail: josip.mocnik@guest.arnes.si

Članek prejet oktobra 2001. Po mnenju uredništva je članek uvrščen v kategorijo: vabljen uvodni prispevek na znanstvenem srečanju (40 letnica sociologije na Slovenskem, Filozofska fakulteta, okrogla miza "Teoretska produkcija - institucionalna reprodukcija", 26. marec, 2001).